

УДК 167/168:291.16:322

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.3.8>**Ковтун Наталія Михайлівна**

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Україна
orcid.org/0000-0002-5529-8655

Рудницька Ольга Павлівна

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та публічного управління
Житомирського державного університету імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Україна
orcid.org/0000-0001-7409-7886

Гуцало Людмила Вікторівна

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету імені Івана Франка,
вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Україна
orcid.org/0000-0002-2627-3520

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Актуальність нашого дослідження визначається необхідністю вироблення стратегій нівеляції зростання рівня конфліктогенності у різних вимірах розвитку сучасної цивілізації, зокрема її релігійної сфери. Це стає можливим лише в ситуації цілеспрямованої і результативної боротьби з агресією і насильством у їх різних вимірах та зростанням рівня гуманізму і толерантності у взаємодії між різними етносами, народами та націями.

Відтак, *метою* статті є аналіз теоретико-методологічних підходів до дослідження релігійних конфліктів у сучасному світі.

Методологічною основою дослідження є методи герменевтичного і порівняльного аналізу. Використання герменевтичної категорії «розуміння» і герменевтичного принципу інтерсуб'єктивності дозволило з'ясувати розуміння атрибутивних ознак релігійних конфліктів в інтерпретації різних вітчизняних і зарубіжних дослідників. Методологія порівняльного аналізу використовується у статті під час співставлення різних типів конфліктів (етнічних, етнонаціональних, релігійних).

Результати дослідження. У відповідності з поставленою метою було встановлено, що релігійні конфлікти є одними з найбільш розповсюджених у сучасному світі поряд з політичними та економічними конфліктами. Окрім цього, релігійні конфлікти у різних соціокультурних і геополітичних умовах майже завжди загрожують перманентною активізацією. Суб'єктами релігійних конфліктів є релігійні спільноти або релігійні групи, об'єднані спільними релігійними переконаннями і віруваннями. Релігійні конфлікти в багатьох випадках є невід'ємною складовою етнонаціональних конфліктів, адже релігія залишається усталеним чинником особистісної або колективної ідентифікації і маркер приналежності опонента до «ворожої» спільноти.

До атрибутивних ознак релігійних конфліктів належать: їх діалектична єдність з етнонаціональними конфліктами, значна історична тривалість і тяглість релігійних конфліктів, суттєві ризики політизації релігійних конфліктів, принципова важкість врегулювання і подолання релігійних конфліктів через їх зв'язок з практиками соціокультурної ідентифікації та значною психоемоційною завантаженистю такого типу конфліктів, їх здатність до при-

швидшого поширення у сучасному світі через механізми інформаційної глобалізації, інтернетизації та діджиталізації.

Ключові слова: конфлікти, релігійні конфлікти, конфесійні конфлікти, етнонаціональні конфлікти, релігійна конфліктність, релігійні спільноти.

Вступ. Розвиток світу на початку XXI століття не виправдав поширені у свідомості багатьох людей очікування, що це століття може стати часом більшої цивілізованості і толерантності у розвитку як окремих держав, так і людства загалом. Відкрита агресія Росії проти України 24 лютого 2022 року, яка стала апогеєм новітнього колоніалізму і відродження геноцидних практик щодо знищення сотень тисяч людей за національною ознакою, вкотре засвідчила, що технологічне зростання і прогрес не корелюють зі зростанням рівня гуманізму у взаємодії між різними етносами, народами і націями. Зауважимо, що в обґрунтуванні війни геноцидного типу проти України Росія активно використовує релігійний концепт «руського міра». Означені тенденції активного використання релігійних наративів у сучасних війнах і збройних конфліктах підтверджує і становлення фундаменталістських теократій на кшталт режиму Талібану в Афганістані або режиму аятол в Ірані, а також терористичний акт «Хамасу» 07 жовтня 2023 року щодо Ізраїлю та ін.

Методи дослідження. Дослідження релігійних антагонізмів, релігійних протистоянь і конфліктів має давню історію. У розумінні конфліктів, зокрема релігійних, в науковій парадигмі можна виділити два магістральні підходи. Згідно з першим з них, конфлікти розглядаються як аномальні явища у нормальному розвитку суспільства і свідчення його кризи, яка потребує розв'язання (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс). Натомість представники другого підходу розглядають конфлікти як природну рису соціальної взаємодії, універсальне явище в історії людства (Г. Спенсер, Г. Зіммель), яке допомагає вижити більш сильним і стійким спільнотам або індивідам. До цього підходу тяжіють і напрацювання Л. Козера, який наголошував на неможливості функціонування соціуму без конфліктів та вказував на різновекторний вплив соціальних конфліктів, акцентуючи увагу на їх позитивній стороні.

У західній науковій традиції релігійні конфлікти стали об'єктом особливої зацікавленості у кінці XX – на початку XXI століття. Так, С. Хантінгтон розглядав релігійні конфлікти в умовах глобалізаційних зрушень як ключовий чинник «життєвимірних» потрясінь сучасних цивілізацій [10]. Натомість М. Юнгерсмейер, досліджуючи релігійне насильство в умовах глобалізації, співвідносив активізацію релігійних конфліктів з ідеєю віковичного протистояння між світлом і пільмою, яку здійснюють адепти всіх світових релігій з усіма, кого вони вважають своїми ворогами [9].

В українській науковій парадигмі до проблеми дослідження релігійно вмотивованих конфліктів зверталася ціла когорта науковців. Серед них слід виділити А. Арістову, В. Бондаренка, В. Єленського, С. Здіорука, А. Колодного, Т. Леоненко, Л. Филипович, Д. Шумунову, П. Яроцького, які зверталися до вивчення сутнісних ознак релігійних конфліктів, специфіки виявлення та форм релігійних конфліктів в Україні. Особливої уваги заслуговує дослідження групи українських дослідників на чолі з І. Утюж, які звернулися до проблематики функціонування релігійних інституцій в умовах екзистенційних загроз [11]. При цьому методологічні аспекти дослідження релігійних конфліктів залишаються мало розробленими в сучасній українській науковій традиції.

Метою дослідження є аналіз теоретико-методологічних підходів до дослідження релігійних конфліктів у сучасному світі.

Результати. Дослідження релігійних конфліктів в умовах глобалізаційних процесів сучасності є складною проблемою і наштовхується на цілий ряд методологічних викликів. Одним з них є сама проблема дефініціювання поняття «релігійний конфлікт» та визначення атрибутивних ознак цього типу соціальних конфліктів. Значна частина дослідників сходяться на позиції розуміння релігійних конфліктів як протистояння між носіями різних релігійних цінностей. Під суб'єктами релігійних конфліктів розуміються «як індивіди, так і конфесійні

угруповання» [7, с. 122]. Ключовими причинами релігійних конфліктів у такій інтерпретації постають відмінності між їх тлумаченням релігійних догм, уявленнями про сутність Бога, про належну поведінку людини у світі, створеному Богом та ін. Таке визначення сутнісних ознак релігійних конфліктів залишає поза межами уваги дослідників релігійну конфліктність, яка відбувається не лише між представниками конкретних релігійних спільнот, а яка точиться між віруючими і невіруючими, адже у сучасному світі значна кількість людей позиціонують себе як невіруючі загалом або як не приналежні до конкретної релігійної спільноти. Такі конфлікти неможливо звести до суто етнічних або культурних, «адже члени певної релігійної громади можуть в усьому, окрім релігійної діяльності, наслідувати зразки суспільства, у якому вони перебувають» [7, с. 123].

Поряд з цим залишається проблемною і практика жорсткого виділення релігійних конфліктів в окрему групу соціальних конфліктів. Суперечливість цієї позиції зумовлена, з одного боку, становленням в українській науковій парадигмі як окремого напрямку релігійної конфліктології. З другого боку, у західній науковій традиції досі домінує позиція комплексного аналізу соціальних конфліктів і виділення релігійних чинників як лише однієї з їх рушійних сил. У такому розумінні релігійні конфлікти постають невід'ємною складовою етнонаціональних конфліктів. Релігія у такій ситуації тлумачиться як усталений чинник особистісної або колективної ідентифікації і маркер приналежності опонента до ворожої спільноти. І вона лише посилює політичні, економічні, соціальні протистояння між різними спільнотами.

У контексті з'ясування методологічних засад дослідження релігійних конфліктів необхідним залишається звернення до аналізу таких феноменів, як релігія, релігійна самоідентифікація, конфесійна самоідентифікація, релігійна практика, релігійна поведінка, релігійні переконання, релігійна свідомість та ін. Окремої уваги заслуговує вивчення суб'єктів релігійних конфліктів, серед яких можна виділити релігійні спільноти, релігійні групи, релігійні громади або об'єднання віруючих. Також дослідження релігійних конфліктів неможливе, як зауважує В. Масовець, і без звернення до таких проблем, як аналіз міжрелігійних і внутрішньорелігійних протиріч, впливу релігійних чинників на національну безпеку держав, вироблення механізмів протидії інформаційним загрозам, які активізують релігійні конфлікти [6, с. 131]. При цьому релігійні фактори можуть мати характер каталізатора для етнополітичних конфліктів. Існує і протилежна тенденція, згідно з якою приналежність різних суб'єктів конфліктів до єдиної релігійної спільноти може зовсім не сприяти зниженню запеклості збройних протистоянь. З цього приводу доречно нагадати протистояння католиків і гугенотів у Франції XVI століття або шіїтів і сунітів під час ірано-іракської війни (1980-1088). У цих антагоністичних конфліктах обидві ворогуючі сторони дуже екзальтовано зверталися до Бога за благословенням у боротьбі зі своїми «опонентами-віровідступниками».

Водночас, на нашу думку, слід окремо акцентувати на особливостях релігійних конфліктів у сучасному глобалізованому світі, де значна частина людей у контексті космополітизму позиціонують себе, як не приналежні до конкретних релігій, культур, етносів, держав. Вони розглядають світ як єдиний, спільний дім для усіх людей, незалежно від їх релігійної, етнонаціональної або соціокультурної приналежності. І такі переконання у різній мірі поширені на рівні глобальної суспільної свідомості у більшості регіонів світу. Під впливом різних форм глобалізації (політичної, економічної, релігійної, культурної, інформаційної) означені переконання прямо протистоять світоглядним орієнтаціям прихильників ортодоксальних релігійних спільнот і тоталітарних сект, які і в якісно новому, часто «чужому» для себе соціокультурному середовищі, прагнуть нав'язувати (іноді агресивно) свої релігійні переконання.

Не можна не враховувати і те, що через діалектичну єдність політичних, економічних, етнічних, ідеологічних факторів соціальних конфліктів, релігійна складова може цілеспрямовано використовуватись окремими державами або політичними режимами як привід або рушійна сила початку міждержавних конфліктів, які у реальності зумовлені нерелігійними чинниками. Красномовним у цьому контексті є використання РФ чинника так званого «захисту» УПЦ як філії РПЦ в Україні у контексті концепції «русского міра» як одного з приводів

російсько-української війни. І приналежність обох народів, українців і етнічних росіян, до православ'я жодним чином не зупинила, а навпаки посилила військову агресію Росії проти України. Більше того РФ, де всіляко підтримується ортодоксальне православ'я, ледь не щоденно підтримує і приймає в Москві ісламістські терористичні угруповання на кшталт організацій «Талібан», «Хезболла», «Хамас» та ін. Це зовсім не перешкоджає російським пропагандистам перманентно наголошувати в інформаційному просторі, що путінський режим невпинно «бореться» з ісламістським тероризмом, фундаменталізмом та екстремізмом всередині РФ.

Складність і суперечливість цих процесів, на нашу думку, лише засвідчує необхідність формування релігійної конфліктології як окремої наукової дисципліни, яка тісно пов'язана з конфліктологією, релігієзнавством, історією, політологією, соціологією і соціальною філософією. Це пов'язано з тим, що у ситуації конфліктів між віруючими і невіруючими, релігійних конфліктів гібридного, прихованого характеру у межах окремих дисциплін цілі сегменти дослідження релігійних чинників соціальних протистоянь у сучасному світі об'єктивно можуть залишатися поза межею уваги науковців.

За ступенем поширення релігійні конфлікти поряд з політичними і економічними конфліктами є одними з найбільш розповсюджених у сучасному світі. Цьому активно сприяють процеси глобалізації та інформатизації сучасного суспільства. Утім, за слушним міркуванням В. Могилевцева, саме «релігійні конфлікти значно менше піддаються контролю, керуванню або можливому розв'язанню» [8, с. 63]. Значною мірою це пояснюється їх світоглядно-ціннісною природою на відміну від утилітарних, прагматичних причин економічних і політичних конфліктів. Тому релігійні, а особливо міжконфесійні конфлікти, за твердженням А. Арістової, «утворюють специфічну категорію конфліктів, які, по суті, не знаходять свого остаточного розв'язання, а відтак рано чи пізно загрожують черговими сплесками» [3, с. 313]. Тим більше, що ще у кінці ХХ століття на фоні активізації глобалізаційних процесів простежувалася чітка тенденція до зростання кількості релігійних конфліктів. Навіть за умови внутрішнього примирення всередині конкретних держав через фактори зовнішнього впливу релігійні конфлікти мають здатність до перманентної активізації.

Релігійні конфлікти поряд з цим не мають особистісного характеру, вони інтерсуб'єктивні за твердженням В. Могилевцева, а відтак мають щонайменше двох суб'єктів, які взаємодіють між собою [8, с. 65]. І ці суб'єкти зазвичай є релігійними спільнотами, які об'єднують групу людей, об'єднаних релігійними переконаннями і віруваннями. На відміну від інших типів соціальної конфліктності, у релігійних конфліктах хоча б один суб'єкт «є носієм стійкої релігійної (конфесійної) ідентичності» [1, с. 22]. Негативні наслідки релігійних конфліктів через їх інтерсуб'єктивний соціально значущий характер у переважній кількості випадків мають широкий суспільний резонанс.

Вказуючи на універсальний характер релігійних конфліктів, А. Арістова виділяє такі їх атрибутивні ознаки, як «глибинний історико-генетичний, соціокультурний та ментальний зв'язок з етнонацієгенезом та міжнаціональними відносинами; історична тривалість, вкарбованість в архетипи поведінки багатьох генерацій і відтворюваність з бігом історії; стійкість, схильність до перетворення на стан хронічної напруги у міжконфесійних стосунках; виразна тенденція до набуття політичного характеру; прихованість глибинного змісту, маскування за видимим об'єктом конфлікту інших підстав для протистояння; особлива психологічна і духовно-емоційна напруженість, зумовлена здатністю релігійної віри концентрувати фізичну і психічну енергію вірянина; схильність до ескалації через швидку консолідацію і мобілізацію віруючих; особлива роль харизматичних лідерів; здатність розгортатися одночасно на різних рівнях і в різних сферах суспільно-релігійної взаємодії» [1, с. 5]. У деяких ситуаціях, за твердженням дослідниці, релігійні конфлікти можуть набувати характеристик міжетнічних і політичних конфліктів. При цьому закономірним підґрунтям релігійних конфліктів стає релігійна ціннісно-нормативна система суспільства [2, с. 109]. Ця нормативна база містить у собі відповідні системи вірувань, переконань, релігійні уявлення, релігійну свідомість, принципи організації релігійних відносин та ін.

У підсумку А. Арістова запропонувала визначати релігійний конфлікт, як форму «деструктивної взаємодії суб'єктів релігійних відносин у намірах реалізувати власні інтереси і цінності, зберегти або перерозподілити владу, вплив, ресурси, статуси, привілеї тощо, захистити власну ідентичність» [1, с. 5].

У контексті вивчення теоретико-методологічних проблем аналізу релігійних конфліктів важливим аспектом залишається з'ясування їх причин. Зауважимо, що релігійні конфлікти, як і інші соціальні протистояння не виникають спонтанно або неочікувано. Там само дуже спрощеним є підхід про зовнішні інспірації релігійних конфліктів у конкретних державах або регіонах, які так чи інакше мають внутрішнє підґрунтя і об'єктивні чинники.

До ключових причин релігійних конфліктів В. Могилевцев відносить конфлікт релігійних ідентичностей, конфлікт релігійних цінностей, боротьба між релігійними діячами або інституціями за «перерозподіл сфер впливу, боротьба за адміністративно-територіальні претензії, питання головування та ієрархії» [8, с. 66]. Водночас релігійні конфлікти, які мають за причину боротьбу за сфери впливу або домінування в релігійних інституціях, залишаються доволі поширеними у сучасному світі. Підсумовуючи ці ідеї, А. Арістова наголошує, що релігійні конфлікти зумовлені цілісним «комплексом причин: соціально-історичних, геополітичних, етнонаціональних, мовно-культурних, церковно-канонічних, соціально-психологічних тощо» [3, с. 299]. І для України, і для інших пострадянських перехідних суспільств релігійні конфлікти, на її думку, «не могли бути «суто релігійними», а генерувалися як феномени складної етно-політико-релігійної природи, невід'ємні складові політичних, державотворчих, національних, духовносвітоглядних процесів» [3, с. 299]. Українське суспільство має усвідомлювати, що національне відродження і створення незалежної держави супроводжується активізацією різного типу соціальних протистоянь, зокрема етнонаціональних і релігійних. Ситуація ще більше ускладнюється через поліконфесійність і полірелігійність українського суспільства.

При цьому в українському суспільстві простежується досить позитивне ставлення до діяльності релігійних організацій. Так, згідно з даними опитування Центру Разумкова в Україні у листопаді 2022 року, після початку повномасштабного вторгнення Росії, зростає до 59% частка тих, хто відзначив позитивну роль Церкви в житті українського суспільства. У 2020 році таких респондентів було 40%, а в 2021 році – 49,5%. У 2022 році найвищі показники зростання за цим показником виявили респонденти з Західного регіону (зростання на 7%), Центрального регіону (зростання на 8%), Південного регіону (зростання на 19%). У Східному регіоні України була значно менша частка позитивної оцінки ролі Церкви в житті українського суспільства – 41%, натомість у Центральному регіоні – 54%, у Південному регіоні – 60%, у Західному регіоні – 78%. При цьому 26% опитаних респондентів і зауважили, що Церква не відіграє помітної ролі в житті українського суспільства. Водночас про негативну роль церкви в соціальному житті заявили лише 3% опитаних [4].

Але не можна не визнавати і те, що у перехідних суспільствах після розпаду СРСР відбулася активізація релігійних конфліктів, внаслідок чого у них утворився особливий геоконфесійний простір. У ньому поєдналися такі фактори: сформувалися нові чинники «міжрелігійних і міжконфесійних протистоянь, генеровані радикальними суспільними трансформаціями»; активізувалися історично вкорінені релігійні протистояння і конфлікти, які тимчасово були законсервовані в умовах тиску тоталітарного режиму; у різних сегментах цивілізаційного простору ескалювалися релігійні конфлікти під впливом глобалізації; впливи закономірної зміни фаз спаду і зростання природного конфліктогенного потенціалу у будь-яких полірелігійних і поліетнічних суспільствах [1, с. 6]. У контексті цього важко не погодитись з думкою української дослідниці Т. Леоненко, яка називає важливим джерелом, яке може продукувати потенційні конфлікти, цілеспрямовану діяльність держави, коли вона проголошує одну з існуючих у країні релігій (церков) державною (офіційною, національною) [5, с. 69]. Одним з варіантів цієї політики є демонстративна перевага у ставленні державних органів до однієї релігійної організації без законодавчого оформлення цього домінування. Це втілюється у непропорційному

відвідуванні очільниками держави конкретних релігійних організацій, надання їм матеріальної або інформаційної підтримки.

Саме релігійний фактор був не останнім в обґрунтуванні німецькими нацистами необхідності геноцидних практик щодо євреїв в роки Другої світової війни. Однак цілеспрямоване використання релігійних чинників у пошуку внутрішніх ворогів використовується для внутрішньої мобілізації населення не тільки в тоталітарних суспільствах. У розвинутих демократіях періодично теж розігрується релігійна карта. Так, весною 2002 року відбулася активна спекуляція проблемою міграційної загрози від мусульманського арабського населення, яку здійснював у Франції очільник ультраправого Національного фронту Жанн Марі Ле Пен у своїй передвиборній компанії. Його політтехнологи вибрали ефективний лозунг «Особиста безпека» [6, с. 132], який мав мобілізувати значну частину громадян Франції, які проживали в районах арабських анклавів і щоденно зіштовхувалися з масовою вуличною злочинністю, інспірованою арабськими етнічними бандами.

Зауважимо, що саме подібні тенденції, на думку з А. Арістової, стали однією з причин активізації релігійних конфліктів в Україні. Мається на увазі активна політизація владними структурами релігійної сфери і видима орієнтація на 2011 рік української влади на проросійську модель державно-церковних відносин [3, с. 299]. У підсумку це призвело до перенесення різних проектів майбутнього України (проросійського і проєвропейського) на релігійну сферу з орієнтацією частини населення на УПЦ як філію РПЦ в Україні і ПЦУ, прихильники якої зорієнтовані на проєвропейські цінності.

До важливих чинників релігійних конфліктів Т. Леоненко відносить і активність тоталітарних сект, членами яких є «або фанатики як найбільш суспільно-небезпечний елемент, або залякані люди, які піддаються психологічному й навіть фізичному насильству, або особи з так званою атрофованою психікою, яким байдужий характер їх діяльності» [5, с. 69]. Поряд з цим дослідниця виокремлює й інші причини релігійних конфліктів: наявність у державі великої кількості конфесій, переважання у політичній еліті представників однієї конфесії, дискримінація у державі окремих груп населення, об'єднаних у відокремлені релігійні спільноти [5, с. 70]. У підсумку значна частина релігійних конфліктів виявляються вкрай політизованими.

Релігійні конфлікти можуть бути викликані і пришвидшеними секуляризаційними процесами. Так, за твердженням В. Масовця, «прийняття в 1973 р. правлячим баасистським режимом в Сирії світської конституції викликало серйозну політичну кризу в країні» [6, с. 133]. Цю кризу було частково подолано лише через включення в конституцію спеціальної статті, де гарантувалося, що очільником держави може бути лише особа, яка сповідує іслам. Зазначимо, що і в інших країнах релігійно вмотивовані конфлікти, а саме відновлення жорстких теократичних режимів в Ірані (1979) і Афганістані (2021), переслідування представників інших релігійних спільнот або невіруючих часто відбувалося після непередуманих і поспішних секуляризаційних реформ. А перманентні невдачі економічних, політичних і соціальних реформ пов'язувалися населенням з подачі релігійних діячів як начебто спричинені переслідуваннями ісламу і відміною законів шаріату.

Висновки. Релігійні конфлікти поряд з політичними і економічними конфліктами заступенем поширення є не тільки одними з найбільш розповсюджених у сучасному світі, вони належать до такого типу конфліктів, які загрожують перманентною активізацією. Суб'єктами релігійних конфліктів є релігійні спільноти або релігійні групи, об'єднані спільними релігійними переконаннями і віруваннями. При цьому хоча б один з суб'єктів релігійного конфлікту має володіти стійкою релігійною (конфесійною) ідентичністю.

Основоположними світоглядними причинами релігійних конфліктів є відмінності у тлумаченні їх суб'єктами релігійних догм, уявлень про сутність Бога, про належну поведінку людини у світі, створеному Богом та ін. Релігійні конфлікти можуть бути викликані і політичними чинниками: пришвидшеною і часто необґрунтованою за масштабами секуляризацією, проголошенням однієї з релігій (церков) державною (офіційною, національною) у полірелігійному суспільстві, цілеспрямованою діяльністю державної влади, окремих політичних партій

або діячів, які в умовах виборчих або мобілізаційних заходів переспрямовують невдоволення громадян від внутрішніх проблем на пошук ворогів серед релігійних, етнічних або національних меншин, боротьбою між релігійними діячами або релігійними інституціями за владу, адміністративно-територіальне домінування, головування в єпархіях та ін.

У процесі дослідження релігійних конфліктів методологічно обґрунтованим є звернення до аналізу міжрелігійних і внутрішньорелігійних протиріч, до розуміння впливу релігійних чинників на національну безпеку і, як наслідок, до вироблення механізмів протидії інформаційним загрозам, що активізують релігійні конфлікти. Релігійні конфлікти часто є невід'ємною складовою етнонаціональних конфліктів, адже релігія залишається усталеним чинником особистісної або колективної ідентифікації і маркер приналежності опонента до «ворожої» спільноти. При цьому слід враховувати, що в деяких випадках приналежність суб'єктів конфліктів до єдиної релігійної спільноти може не сприяти зниженню запеклості збройних протистоянь.

До атрибутивних ознак релігійних конфліктів належать: їх діалектична єдність з етнонаціональними конфліктами і конфліктами ідентичності, значна історична тривалість і тяглість, високі ризики їх політизації, принципова важкість врегулювання і подолання релігійних конфліктів через їх зв'язок з практиками соціокультурної ідентифікації та значною психоемоційною завантаженістю, їх здатність до пришвидшеного поширення у сучасному світі через механізми інформаційної глобалізації, інтернетизації та діджиталізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в перехідних європейських суспільствах: природа, динаміка, вплив на релігійно-суспільні процеси. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня д. філос. н. Київ, 2008. 28 с.
2. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання. Київ: НТУ, 2007. 336 с.
3. Арістова А. Релігійні конфлікти на теренах України та їх природа. *Українське релігієзнавство*. 2011. № Спецвипуск. С. 299–313. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001025772>
4. Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022 р. (листопад 2022). *Результати соціологічного опитування*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r>
5. Леоненко Т. Злочинність на ґрунті релігійних конфліктів: причини та запобігання. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2018. С. 69–70.
6. Масовець В. П. Релігійні протиріччя та їх роль у виникненні збройних конфліктів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 17. С. 129–133.
7. Могилевцев В. В. Релігійний конфлікт як об'єкт наукового дослідження: проблеми і перспективи. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 4. С. 119–124.
8. Могилевцев В. В. Соціальна природа релігійного конфлікту. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 3. С. 63–68.
9. Juergensmeyer Mark. (2000). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence* (Comparative Studies in Religion and Society Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2000. 332 p.
10. Samuel P. Huntington. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster. 367 p.
11. Utiuzh, Irina; Kovtun, Nataliia; Kapritsyn, Ihor; and Vitiuk, Iryna (2021) Interaction of Religion and Medicine in the Period of Existential Challenges: Ukrainian Context. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 41 : Iss. 1, Article 6. 58–76. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss1/6>

REFERENCES

1. Aristova A. V. (2008). Relihiini konflikty v perekhidnykh yevropeiskykh suspilstvakh: pryroda, dynamika, vplyv na relihiino-suspilni protsesy [Religious conflicts in transitional European societies: nature, dynamics, influence on religious and social processes]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia nauk. stupenia d. filos. n. Kyiv. 28 s. [in Ukrainian].
2. Aristova A. V. (2007). Relihiini konflikty v suchasnomu sviti: pryroda, vyiavy, shliakhy vrehuliuвання [Religious conflicts in the modern world: nature, manifestations, ways of settlement]. Kyiv: NTU. 336 s. [in Ukrainian].
3. Aristova A. (2011). Relihiini konflikty na terenakh Ukrainy ta yikh pryroda [Religious conflicts on the territory of Ukraine and their nature]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. № Spetsvyпуск. S. 299–313. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001025772> [in Ukrainian].
4. Viina i Tserkva. Tserkovno-relihiina sytuatsiia v Ukraini 2022 r. (lystopad 2022) [War and the Church. Church and religious situation in Ukraine in 2022 (November 2022)]. *Rezultaty sotsiologichnoho opytuvannya*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnorelihiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r> [in Ukrainian].
5. Leonenko T. (2018). Zlochynnist na grunti relihiinykh konfliktiv: prychny ta zapobihannia [Crime on the basis of religious conflicts: causes and prevention]. *Fonovi dlia zlochynnosti yavyshcha: zapobihannia ta protydiia*: zb. tez dop. Vseukr. nauk.-prakt. konf. Kharkiv : KhNUVS. S. 69–70. [in Ukrainian].
6. Masovets V.P. (2015). Relihiini protyrichchia ta yikh rol u vynykenni zbroinykh konfliktiv [Religious contradictions and their role in the emergence of armed conflicts]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 17. S. 129–133. [in Ukrainian].
7. Mohylevtsev V.V. (2011). Relihiinyi konflikt yak obiekt naukovooho doslid-zhennia: problemy i perspektyvy [Religious conflict as an object of scientific research: problems and prospects]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. №4. S. 119–124. [in Ukrainian].
8. Mohylevtsev V.V. (2012). Sotsialna pryroda relihiinoho konfliktu [Social nature of religious conflict]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. № 3. S. 63–68. [in Ukrainian].
9. Juergensmeyer Mark. (2000). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence* (Comparative Studies in Religion and Society Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2000. 332 p.
10. Samuel P. Huntington. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster. 367 p.
11. Utiuzh, Irina; Kovtun, Nataliia; Kapritsyn, Ihor; and Vitiuk, Iryna. (2021) Interaction of Religion and Medicine in the Period of Existential Challenges: Ukrainian Context. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 41 : Iss. 1, Article 6. 58–76. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss1/6>

Kovtun Nataliia Mykhailivna

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy and Politology
Zhytomyr Ivan Franko State University
40, Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5529-8655

Rudnytska Olha Pavlivna

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Law and public administration
Zhytomyr Ivan Franko State University,
40, Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7409-7886

Hutsalo Liudmyla Viktorivna

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of World History
Zhytomyr Ivan Franko State University,
40, Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2627-3520

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF RELIGIOUS CONFLICTS RESEARCH

The relevance of our study is determined by the need to develop strategies to reduce the growing level of conflict in various dimensions of the development of modern civilization, including its religious sphere. This becomes possible only in a situation of purposeful and effective struggle against aggression and violence in their various dimensions and the growing level of humanism and tolerance in the interaction between different ethnic groups, peoples and nations.

Therefore, **the purpose** of the article is to analyze theoretical and methodological approaches to the study of religious conflicts in the modern world.

The **methodological basis** of the study is the methods of hermeneutical and comparative analysis. The use of the hermeneutic category of «understanding» and the hermeneutic principle of intersubjectivity allowed us to clarify the understanding of the attributive features of religious conflicts as interpreted by various domestic and foreign researchers. The methodology of comparative analysis is used in the article to compare different types of conflicts (ethnic, ethno-national, religious).

Results of the study. In accordance with the purpose of the research work, it was found that religious conflicts are among the most widespread ones in the modern world, along with political and economic conflicts. In addition, religious conflicts in different socio-cultural and geopolitical settings almost always threaten to intensify permanently. The subjects of religious conflicts are religious communities or religious groups united by common religious beliefs and convictions. In many cases, religious conflicts are an integral part of ethno-national conflicts, as religion remains a well-established factor of personal or collective identification and a marker of the opponent's belonging to the «enemy» community.

The attributive features of religious conflicts include: their dialectical unity with ethno-national conflicts; significant historical duration and continuity of religious conflicts; significant risks of politicization of religious conflicts; fundamental difficulty of resolving and overcoming religious conflicts due to their connection with the practices of socio-cultural identification and significant psycho-emotional load of this type of conflict; their ability to spread rapidly in the modern world through the mechanisms of information globalization, internetization and digitalization.

Key words: conflicts, religious conflicts, confessional conflicts, ethno-national conflicts, religious conflictuality, religious communities.